

NUTQIY MULOQOT TIZIMIDA INFORMATIVLIK

*Qazaqova Nozima Abdulboqiyevna,
Namangan davlat universiteti dotsenti, PhD*

Annotatsiya: Mazkur maqolada asosiy diskursiv kategoriyalardan biri sanlauvchi informativlikning til va nutqda tutgan o'rni va ahamiyati, ifodalanishi masalalari lingvistik tahlil qilinadi. Til funksiyalaridan biri sifatida informativlikning mazmun-mohiyati ochib beriladi. Har qanday jamiyat taraqqiyotidagi muhim omil, inson ijtimoiylashuvi, fikr almashinuvining asosi ham axborot, ya'ni informatsiyalar alnashinuviga asoslanishi, axborot inson dunyoqarashini shakllantirishi masalasi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: diskurs, matn, informativlik, kogeziya, kommunikativ birlik, kontekst, pragmalingvistika, kommunikativ lingvistika, nutqiy muloqot tizimi.

ИНФОРМАТИВНОСТЬ В СИСТЕМЕ РЕЧЕВОЙ КОММУНИКАЦИИ

*Казакова Нозима Абдулбакиевна,
Доцент Наманганского государственного университета, PhD*

Аннотация: В данной статье лингвистически анализируется роль и значение одной из основных дискурсивных категорий количественной информативности в языке и речи. Содержание и сущность информативности раскрываются как одна из функций языка. Важным фактором развития любого общества, основой социализации человека и обмена идеями является информация, т.е. обмен информацией, вопрос о том, как информация формирует личность человека. учитывается мировоззрение.

Ключевые слова: дискурс, текст, информативность, связность, коммуникативное единство, контекст, прагмалингвистика, коммуникативная лингвистика, система речевой коммуникации.

INFORMATIVENESS IN SPEECH COMMUNICATION SYSTEM

*Kazakova Nozima Abdulbakiyevna,
docent of Namangan State University, PhD*

Annotation: In this article, the role and importance of one of the main discursive categories, the number informativeness in language and speech, and the issues of expression are analyzed linguistically. The content and essence of informativeness is revealed as one of the functions of language. An important factor in the development of any society, the basis of human socialization and exchange of ideas is information, information exchange, the question of how information forms a person's worldview is considered.

Key words: discourse, text, informativeness, cohesion, communicative unit, context, pragmalinguistics, communicative linguistics, speech communication system.

KIRISH

Keyingi yillarda kommunikativ tilshunoslik, diskurs, diskursiv tahlil masalalari tilshunoslikda dolzarb masalalardan sanalmoqda. Chunki insoniyat hayoti, o'tmishi, buguni va kelajagi nutqiy muloqot tizimi bilan chambarchas bogliq. Nutqiy muloqot tizimida esa axborot eng muhim kategoriya deyishimiz mumkin. Axborot bu bilimlar, yangi ma'lumotlar, tinglovchi uchun muhim bo'lgan ma'lumot ekanligi ma'lum. Axborotlarning ifodalanish shakli, uzatilish kanali, hajmi, mazmuni kabi xususiyatlari bugungi kunda boshqa formatga almashayotgani sir emas. Kundalik maishiy diskurs, institutsional diskursning siyosiy diskurs, ilmiy diskurs, pedagogic diskurs, tibbiy diskurs, yuridik diskurs, badiiy diskurs kabi diskurs turlarida informativlik turli darajada o'rin tutadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Informativlik masalasi matn tilshunosligiga oid ilmiy adabiyotlarda qisman o'rganilgan. Jumladan, bu borada I.Galperin, I.Muxa, N.Neporachenko, M.Qurbonova, M.Yo'ldoshevlarning ishlari ma'lum. [1,2,3]

Ma'lumki, tilshunoslikda matnning kategorial belgilari sifatida quyidagi belgilar qayd etiladi:

1) kogeziya - matn bo'laklarining grammatik, leksik, ritmik, grafik vositalar yordamida birikishi;

2) kogerentlik - matn qismlarining semantik-mantiqiy munosabatlar (sabab-oqibat, referentativ, zamon-makon) negizida bog'lanishi;

3) intensionallik - matn strukturaviy va ma'noviy yaxlitligining kommunikativ maqsad bilan bog'liqligi;

4) adresatlik - axborotni uni qabul qiluvchining ijtimoiy mavqeyi, ruhiy holati kabi xususiyatlarini inobatga olgan holda uzatish (boshqacha aytganda-retsipient tanlovi);

5) informativlik - uzatilayotgan axborotning adresat uchun muhimligi yoki yangilik darajasi;

6) situativlik - matn mazmuniy va strukturaviy qurilishining kommunikativ sharoit, vaziyat bilan bog'liqligi;

7) intertekstuallik - ma'lum turdagi matn tarkibida invariant mazmun-ma'noning qayta yaratilishi. [3] Aslida matn ham kommunikativ birlik. U orqali muallif o'quvchi bilan mulqotga kirishadi va unda qayd etilgan yuqoridagi kategoriyalar diskursga ham tegishli. Chunki diskurs matn bilan giperonim va giponim munosabatiga ega. Matnda qayd etilgan informativlik, kogeziya, kogerentlik, intensionallik, adresatlik, situativlik, intertekstuallik kabi kategorial belgilar nutqiy faoliyat jarayonida u yoki bu darajada voqelanadi.

MUHOKAMA

Informativlik diskursdagi muhim kategoriyalardan biri. Chunki til funksiyalaridan biri hisoblanuvchi kommunikativlik ham har qanday jamiyat taraqqiyotidagi muhim omil, inson ijtimoiylashuvi, fikr almashinuvining asosi ham axborot, ya'ni informatsiyalar alnashinuviga asoslanadi. Axborot inson dunyoqarashini shakllantiradi, shaxs sifatida rivojlanishga asos bo'ladi. Informatsiya fanda 2 xil ma'noda qo'llanadi:

1. Har qanday gap yoki jumla informatsiya tarzida qabul qilinishi mumkin.

2. Biror obyekt haqidagi xabar ma'nosida tushunishimiz mumkin.

Matn tilshunosligi bo'yicha yirik mutaxassis I.Galperin informatsiyani quyidagi guruhlarga ajratadi:

1. Mazmuniy-daliliy axborot. Bu verbal ifodalangan, o'z tabiatiga ko'ra eksplitsit ifodalangan axborot.
2. Mazmuniy-konseptual axborot. Bunday axborot turi keltirilayotgan dalillarga muallif munosabati asosida shakllangan axborot turidir. Bunday axborot badiiy matnga, kundalik maishiy diskursga tegishli bo'ladi.
3. Mazmuniy-tagma'noli axborot. Bu kosa tagida nimkosa shaklida ifodalangan axborot hisoblanadi.

XXI asr – axborot asri degan jumla juda ko'p kontekstlarda takrorlanadi. Darhaqiqat, bugungi kunda axborot manbalari, yetib kelish usullari haddan tashqari kengaygan. Har bir shaxs o'zi xohlasa-xohlamasa axborot og'ushuda yashaydi. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, telefondagi muloqotlar orqali diskursning har qanday turi va har qanday mavzudagi, konseptual asosdagi axorotlarni inson qabul qiladi va bevosita yoki bilvosita shu diskurs ishtirokchisiga aylanadi.

Turli ijtimoiy guruhlarga va janriy-uslubiy xususiyatlariga ko'ra diskursda informativlik darajasi turlicha bo'lishi tabiiy holat.

Informativlik kategoriyasi har qanday matnning va diskursning ajralmas xususiyati hisoblanadi va mazmuniy kategoriyalar qatoriga kiradi. Informativlik kategoriyasining voqelanishi turli janrdagi diskursda turli darajada bo'lishi mumkin

Uzoq yillar davomida diskursning lisoniy maqomi masalasi muhokamali masalalardan bo'lgan, deyishimiz mumkin. Diskurs, odatda, matn hodisasiga qarama-qarshi qo'yilib, og'zaki nutq shakliga nisbatan diskurs terminini qo'llash lozimligi, yozma nutq mahsuli esa matn termini bilan yuritilishi haqida ko'plab adabiyotlarda aytilgan. So'nggi yillardagi adabiyotlarda diskurs matn sathidan ham yuqori turuvchi sath sifatida baholanmoqda va matn diskursning muayyan qismi ekanligi haqida fikrlar mavjud. Matn hodisasiga tegishli bo'lgan informativlik kategoriyasi diskurs uchun ham xosdir. Aslida informativlik butun til va nutqqa

tegishli kategoriya sifatida baholashimiz mumkin. Chunki nutqiy muloqotdan asosiy, bosh maqsad o'zaro axborot almashish ekanligi ma'lum.

Lingvistikaga oid ilmiy adabiyotlarda informativlik termini izohiga 2 xil yondashuv mavjud.

I. Informativlik turli xil ko'rinishlardagi axborotda aks ettirilgan, muayyan maqsadda idrok etish, saqlash va qayta ishlash obyekti sanaluvchi matnning/diskursning predmet-fikriy mazmuni sifatida qaraladi.

II. Ikkinchi yondashuvda informativlik matnning yoki diskursning adresat uchun g'oyaviy-mazmunii yangiligi darajasi sifatida tushuniladi. Bu ma'noda informativlik adresatning shaxsiy tavsifiga bog'liq va munosabatdagi omil hisoblanadi.

Informativlikning quyidagi turlari adabiyotlarda qayd etilgan:

1. To'liq informativlik.
2. Qo'shaloq informativlik.
3. Integrativ informativlik
4. Komplementar informativlik

XULOSA

Nutqiy muloqot jarayoni murakkab jarayon bo'lib, bu jarayonda so'zlovchi va tinglovchi orasida kodlash va dekodlash bosqichlari navbatma-navbat amalga oshiriladi. Bu bosqichlarda informativlik kategoriyasi ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu bilim va ma'lumotlar, umumiy bilish fondi, eksplitsit ifoda, implitsit ifoda, intertekstuallik tushunchalari bilan ham bog'liq. Informativlikning yuqorida qayd etilgan turlari diskursning xilma-xil ko'rinishlarida o'ziga usul va vositalar bilan turli darajada ifodalanadi va ahamiyatga ega bo'ladi. Informativlik kategoriyasi ilmiy diskurs uchun, ayniqsa, ahamiyatli sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Абдурахмонов Ф. Теория текста. (Доклад на III Всесоюзной тюркологической конференции.) // Советская тюркология, 1981. –№1. – С. 93.

2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – Москва: Наука, 1981. – 140 с
3. Йўлдошев М., Исақов З., Ҳайдаров Ш. Бадиий матннинг лисоний таҳлили. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2010. – 112 б.
4. Карасик В. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Gnosis, 2004. – 389 с.
5. Купина И.А. Лингвистический анализ художественного текста. – Москва, 1980. – 78 с.
6. Қиличев Э. Матннинг лингвистик таҳлили. – Бухоро, Бухоро университети, 2000. – 36 б.
7. Лапасов Ж. Бадиий матн ва лисоний таҳлил. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – 87 б.
8. Мамажонов А. Текст лингвистикаси. – Тошкент: Низомий номли педагогика институти
9. Маслова А. Введение в прагмалингвистику. – Москва: Флинта. – С. 25.
10. Москальская О.И. Грамматика текста. – Москва, 1981. – 183 с.
11. Муха И. П. Категория информативности кинодиалога: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Иркутск, 2011. – 22 с.
12. Нечепоренко Н. М. Категория информативности в малоформатном научном тексте энциклопедического характера: когнитивный и дискурсивный аспекты (на материале английских и русских лингвистических энциклопедий). Тамбов, 2011.